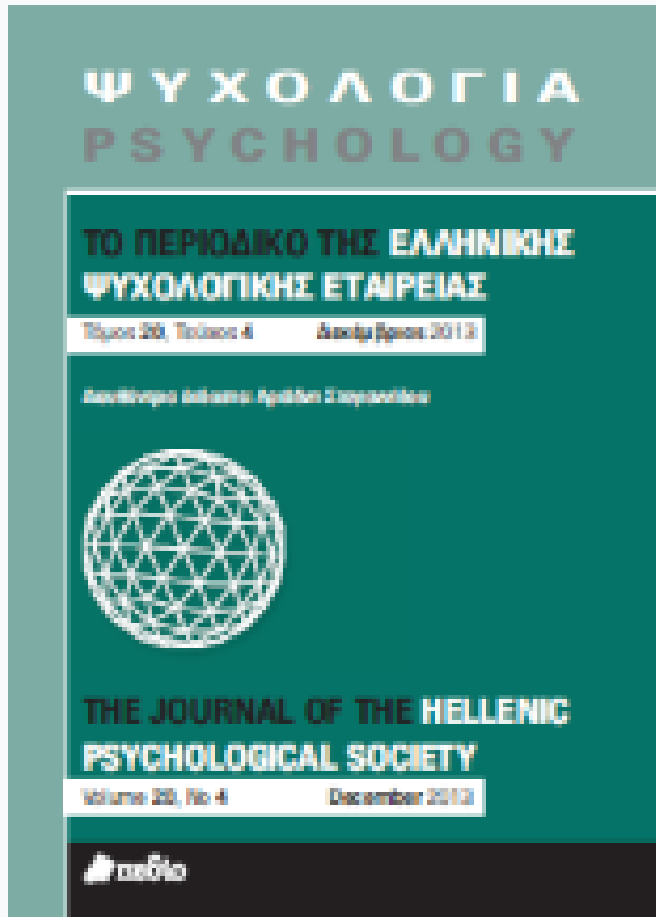

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 20, No 1 (2013)

Psychological and Social-psychological Correlates of Morality in Adolescence: A Person-Centered Approach

Βασίλης Παυλόπουλος, Αικατερίνη Γεωργαντή, Ηλίας Μπεζεβέγκης, Νικόλαος Γιαννίτσας

doi: [10.12681/psy_hps.23522](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23522)

Copyright © 2020, Βασίλης Παυλόπουλος, Αικατερίνη Γεωργαντή, Ηλίας Μπεζεβέγκης, Νικόλαος Γιαννίτσας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Παυλόπουλος Β., Γεωργαντή Α., Μπεζεβέγκης Η., & Γιαννίτσας Ν. (2020). Psychological and Social-psychological Correlates of Morality in Adolescence: A Person-Centered Approach. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 20(1), 100–120. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23522

Ψυχολογικοί και κοινωνικοψυχολογικοί συσχετιστικοί παράγοντες της ηθικότητας στην εφηβεία: τυπολογική προσέγγιση

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ¹, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΓΕΩΡΓΑΝΤΗ²

ΗΛΙΑΣ ΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ³, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΙΑΝΝΙΤΣΑΣ⁴

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της έρευνας αυτής ήταν η μελέτη των ηθικών σχημάτων των εφήβων, σε συνάρτηση με παράγοντες ψυχολογικού και κοινωνικοψυχολογικού περιεχομένου. Το θεωρητικό υπόβαθρο προέρχεται από τη νεο-κολμπεργκιανή προσέγγιση, η οποία προτείνει τέσσερις ψυχολογικές διεργασίες της ηθικής συμπεριφοράς (ηθική ευαισθησία, ηθικά κίνητρα, ηθικός χαρακτήρας, ηθική κρίση) και τρία επίπεδα λειτουργίας της ηθικής κρίσης (κώδικες συμπεριφοράς, ενδιάμεσες αντιλήψεις, ηθικά σχήματα). Εφορμάται δε από την παραδοχή ότι η ηθικότητα, όπως κάθε αναπτυξιακός στόχος, διαμορφώνεται μέσα από τη δυναμική αλληλεπίδραση ατομικών-ψυχολογικών και κοινωνικοψυχολογικών παραγόντων. Υιοθετώντας την τυπολογική προσέγγιση, εκτός από τα ηθικά σχήματα, οι μετρήσεις συμπεριέλαβαν την ψυχολογική ταυτότητα, τη συμπεριφορική αυτονομία, το κέντρο ελέγχου και τις πεποιθήσεις περί δικαιοσύνης των εφήβων. Το δείγμα αποτέλεσαν 369 μαθητές των τριών τάξεων του Λυκείου (58% κορίτσια, 77% κατοικούσαν μόνιμα στην Αθήνα). Τα ψυχομετρικά εργαλεία επιλέχθηκαν από την πρόσφατη διεθνή ερευνητική παραγωγή και υπέστησαν επεξεργασία πολιτισμικής προσαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν, σε γενικές γραμμές, τις ερευνητικές υποθέσεις. Τα πιο σύνθετα ηθικά σχήματα συνδέθηκαν με πιο ώριμους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας, μεγαλύτερη αυτονομία συμπεριφοράς με τη συναίνεση των γονέων, ενδοπροσωπικό προσανατολισμό του ελέγχου και χαμηλότερη γενική πίστη στο δίκαιο κόσμο.

Λέξεις-κλειδιά: Εφηβεία, Ηθικά σχήματα, Ψυχολογική ταυτότητα, Συμπεριφορική αυτονομία, Κέντρο ελέγχου, Πίστη στο δίκαιο κόσμο.

1. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιόπολη, 15703 Αθήνα. Τηλ.: 2107277523. Fax: 2107277534. E-mail: vrvanlop@psych.uoa.gr
2. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιόπολη, 15703 Αθήνα. Τηλ.: 2107277523. Fax: 2107277534. E-mail: kgeorganti@ppp.uoa.gr
3. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιόπολη, 15703 Αθήνα. Τηλ.: 2107277529. Fax: 2107277534. E-mail: ebesev@psych.uoa.gr
4. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιόπολη, 15703 Αθήνα. Τηλ.: 2107277530. Fax: 2107277534. E-mail: ngiannit@psych.uoa.gr

1. Εισαγωγή

Η ηθική διάσταση της συμπεριφοράς έχει απασχολήσει διαφορετικούς ψυχολογικούς κλάδους, καθώς απαντάται σε μελέτες της Αναπτυξιακής, της Γνωστικής, της Κοινωνικής και της Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας ως ανεξάρτητη, παρεμβαλλόμενη ή εξαρτημένη μεταβλητή (βλ. Γεωργαντή, 2009, για εκτενή ανασκόπηση). Η διαμόρφωση της ηθικότητας, ειδικότερα, συνιστά βασικό αναπτυξιακό στόχο κατά την εφηβεία (π.χ. Erikson, 1968. Kohlberg & Gilligan, 1971). Οι αλλαγές που παρατηρούνται σε γνωστικό επίπεδο την περίοδο αυτή, με προεξάρχουσα την ανάπτυξη της τυπικής αφαιρετικής σκέψης και της μεταγνώσης (Moshman, 1998), επιτρέπουν στο αναπτυσσόμενο άτομο να διατηρεί μια ιδεαλιστική και ταυτόχρονα κριτική στάση απέναντι στα κοινωνικά ζητήματα (Δημητρίου & Γωνίδα, 1997). Υπό το πρίσμα αυτό, η ηθική σκέψη των εφήβων αποκτά προοδευτικά κοινωνιοκεντρική διάσταση, η οποία απέχει από τον εγωκεντρισμό της παιδικής ηλικίας και υποδηλώνει την ικανότητά τους να διατυπώνουν σύνθετες και αφηρημένες ηθικές κρίσεις (Smetana & Turiel, 2006).

Κεντρική θέση στη μελέτη της ηθικότητας κατέχει η θεωρία του Kohlberg (1969). Με αφετηρία τη γνωστική-αναπτυξιακή προσέγγιση του Piaget (1965) για την ετερόνομη και την αυτόνομη ηθική, και υπό την επίδραση της θεωρίας του Rawls (1971) σχετικά με την έννοια της δικαιοσύνης και του κοινωνικού συμβολαίου, ο Kohlberg διατύπωσε μια θεωρία περί ηθικής ανάπτυξης, η οποία αντικρούει τον ηθικό σχετικισμό με όρους ψυχολογικούς (Lapsley & Narvaez, 2004). Η θεωρία του εστιάζει στη μακροηθική διάσταση της ηθικότητας και σε εκείνες τις πτυχές της, οι οποίες μπορούν να εκφραστούν σε στάδια. Τα στάδια διαφοροποιούν ποιοτικά τις ηθικές κρίσεις, έχουν σταθερή ακολουθία, είναι ιεραρχικά οργανωμένα, χαρακτηρίζονται από καθολικότητα και αντιστοιχούν στα υποκείμενα και οργανωμένα σε συστήματα γνωστικά σχήματα.

Ειδικότερα, οι ηθικές κρίσεις κατά τον Kohlberg διαμορφώνονται σε τρία επίπεδα, καθένα από τα οποία αποτελείται από δύο επιμέρους

στάδια. Το προηθικό επίπεδο, το οποίο χαρακτηρίζεται από την εγωκεντρική αντιμετώπιση των ηθικών ζητημάτων και τη χρήση εξωτερικών ηθικών κριτηρίων, περιλαμβάνει την εστιασμένη στην τιμωρία και υπακοή ηθική (στάδιο 1) και την ηθική του αφελούς συντελεστικού ηδονισμού (στάδιο 2). Το επίπεδο της συμβατικής ηθικής, με κύριο χαρακτηριστικό τη διατύπωση ηθικών κρίσεων στη βάση των προτύπων της οικογένειας και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, απαρτίζεται από την ηθική του καλού παιδιού (στάδιο 3) και την ηθική της έννομης τάξης (στάδιο 4). Το επίπεδο της μετασυμβατικής ηθικής, με προεξέχουσα τη χρήση εσωτερικευμένων ηθικών κριτηρίων και την επίκληση οικουμενικών ηθικών αρχών, αποτελείται από την ηθική του κοινωνικού συμβολαίου (στάδιο 5) και την ηθική των προσωπικών αρχών (στάδιο 6) (βλ. Colby & Kohlberg, 1987).

Αν και η θεωρία του Kohlberg έτυχε κριτικής λόγω περιορισμών που σχετίζονται με την ίδια τη φύση της (π.χ. Gilligan, 1982. Walker, Pitts, Henning, & Matsuba, 1995), καθώς και με ζητήματα ψυχολογικής υφής (βλ. Carpendale, 2000. Lourenço & Machado, 1996) ή φιλοσοφικού χαρακτήρα (Clouser & Gert, 1990), έθεσε τις βάσεις για τη διατύπωση των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων και για τη διεξαγωγή πλήθους εμπειρικών ερευνών. Οι εκπρόσωποι της λεγόμενης νεο-κολμπεργκιανής προσέγγισης προτείνουν ένα διευρυμένο μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο η παρατηρούμενη ηθική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης τεσσάρων εσωτερικών ψυχολογικών διεργασιών γνωστικής και συναισθηματικής φύσης (Narvaez & Rest, 1995. Rest, Narvaez, Bebeau, & Thoma, 2000). Οι διεργασίες αυτές δεν εκλαμβάνονται ως γνωρίσματα της προσωπικότητας, αλλά ως διαδικασίες που ωθούν το άτομο να συμπεριφερθεί κατά τρόπο ηθικό σε συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις. Ειδικότερα: (α) Η ηθική ευαισθησία αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται και να κατανοεί τα ηθικά προβλήματα, να δείχνει ενσυναίσθηση και να εντοπίζει τη σχέση αιτίας-αποτελέσματος μεταξύ των γεγονότων. (β) Τα ηθικά κίνητρα αφορούν στην υπεράσπιση των ηθικών αξιών, στην ανάληψη ηθικής δράσης και στην

προσωπική ευθύνη του ατόμου για το ηθικό αποτέλεσμα μιας πράξης. (γ) Ο ηθικός χαρακτήρας συνίσταται στην επιμονή και την αποφασιστικότητα του ατόμου για ανάληψη έργων ηθικής φύσεως και στην ικανότητά του να μην υποκύπτει σε πειρασμούς. (δ) Η ηθική κρίση ορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να αποφανθεί σχετικά με το ποια πράξη είναι ηθικά σωστή (Rest, 1986b).

Πιο πρόσφατα, η Bebeau (2002) και οι Rest et al. (2000) πρότειναν τρία επίπεδα λειτουργίας της ηθικής κρίσης: τους κώδικες συμπεριφοράς, τις ενδιάμεσες αντιλήψεις και τα ηθικά σχήματα. Τα τελευταία αποτελούν ένα υπερκείμενο σύστημα, γενικό και ανεξάρτητο από τις περιστάσεις, το οποίο χρησιμοποιείται για την ερμηνεία ηθικών καταστάσεων όταν τα δύο άλλα επίπεδα της ηθικής κρίσης αποτυγχάνουν ή παρέχουν ελλιπείς πληροφορίες. Πρόκειται για νοητικά μοντέλα που χρησιμεύουν στην επίλυση ηθικών διλημάτων και προκύπτουν από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα μνημονικά αντικείμενα (δηλαδή, τις μικρές και συγκεκριμένες μονάδες με κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα) και τους γνωστικούς τομείς (δηλαδή, τις δέσμες μνημονικών αντικειμένων). Υπόκεινται δε σε διαρκή διαδικασία αναδόμησης και εξελίσσονται μέσω της κοινωνικής εμπειρίας και μάθησης. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, αναμένεται ότι τα άτομα με αναπτυγμένη ηθική κρίση θα διαθέτουν ευρύτερη και καλύτερα οργανωμένη δέσμη μνημονικών αντικειμένων, τα οποία ενεργοποιούνται σε πολλαπλούς γνωστικούς τομείς και αποτελούν μέρος σύνθετων νοητικών μοντέλων. Αντίθετα, τα άτομα με λιγότερο αναπτυγμένη ηθική κρίση διαθέτουν πιο περιορισμένη δέσμη πιθανών ενεργοποιήσεων (Narvaez & Bock, 2002).

Το *προσωπικό ενδιαφέρον* είναι το λιγότερο εξελιγμένο ηθικό σχήμα, αντιστοιχεί στα στάδια 1 και 2 της θεωρίας του Kohlberg και αναφέρεται σε πρώιμες μορφές ηθικής σκέψης με κύρια χαρακτηριστικά τον εγωκεντρισμό και την έλλειψη κοινωνιοκεντρικής προοπτικής (Endicott, Block, & Narvaez, 2003).

Οι *ισχύουσες νόρμες* αντιστοιχούν στην, κατά Kohlberg, συμβατική ηθική. Το σχήμα αυτό χαρακτηρίζεται από ανάγκη ύπαρξης κοινώς αποδεκτών αρχών, πιστή εφαρμογή των νόμων, προσα-

νατολισμό προς το καθήκον και μερική αμοιβαιότητα. Η ηθική κρίση αποκτά μακροηθική διάσταση (Rest et al., 2000), δεδομένου ότι πλέον ηθική θεωρείται κάθε πράξη που είναι σύμφωνη με τους νόμους, τους κοινωνικούς και θρησκευτικούς κανόνες και τα ήθη. Ωστόσο, σύμφωνα με τους McClosky και Brill (1983), στην προσπάθειά του να τηρήσει τους νόμους και τις κοινώς αποδεκτές νόρμες το άτομο ενδέχεται να μη λάβει υπόψη υπερκείμενες ηθικές αρχές, αξίες και ιδανικά.

Η *μετασυμβατική ηθική* αντιστοιχεί στα στάδια 5 και 6 της θεωρίας του Kohlberg και έχει ως βασικά χαρακτηριστικά την προτεραιότητα στα ηθικά κριτήρια, την επίκληση στα ιδανικά, τις κοινώς αποδεκτές αρχές και την πλήρη αμοιβαιότητα. Η ηθική σκέψη χαρακτηρίζεται από ευελιξία στην επίλυση των ηθικών διλημάτων, ενώ τα δικαιώματα και τα καθήκοντα βασίζονται σε κοινά και αμοιβαία ιδανικά, τα οποία τίθενται υπό αμφισβήτηση, ελέγχονται από τη λογική και την εμπειρία και εξασφαλίζουν τη συνεργασία μεταξύ των μελών της κοινωνίας (Rest et al., 2000).

Παρά τις διαφορές που παρουσιάζει η νεοκολμπεργκιανή προσέγγιση με τη θεωρία του Kohlberg, η έμφαση στη γνωστική διάσταση της ηθικότητας και η εξελικτική πορεία που ακολουθεί η διατύπωση των ηθικών κρίσεων, αποτελούν κοινό τόπο. Η εφηβεία, ειδικότερα, είναι μια περίοδος κατά την οποία συντελούνται σύνθετες μεταβολές σε βιολογικό, γνωστικό, κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο, ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης ενδοατομικών και ευρύτερων κοινωνικοπολιτισμικών παραγόντων. Οι δυνάμεις αυτές οριοθετούν το πλαίσιο εντός του οποίου επισυμβαίνουν οι αλλαγές στην εφηβεία, με αποτέλεσμα να τις επιταχύνουν ή να τις επιβραδύνουν (Archibald, Graber, & Brooks-Gunn, 2006). Γι' αυτό, στην παρούσα μελέτη κρίθηκε σκόπιμο να μελετηθούν οι ηθικές κρίσεις των εφήβων σε συνάρτηση με παραμέτρους ψυχολογικού και κοινωνικοψυχολογικού περιεχομένου, συγκεκριμένα με την ψυχολογική ταυτότητα, την αυτονομία της συμπεριφοράς, το κέντρο ελέγχου και τις πεποιθήσεις περί δικαιοσύνης.

Ηθικές κρίσεις και ψυχολογική ταυτότητα. Στη διεθνή βιβλιογραφία έχει επικρατήσει η άποψη ότι

η ψυχολογική ταυτότητα συνδέεται με την ηθική ανάπτυξη του ατόμου, τα ηθικά κίνητρα και την ηθική συμπεριφορά (Hardy & Carlo, 2005). Σε θεωρητικό επίπεδο, το μοντέλο του Kegan (1982) έχει ως αφετηρία τις κοινωνικογνωστικές προσεγγίσεις των Piaget και Kohlberg, ενώ οι θεωρίες των Erikson (1968) και Loevinger (1976) αντιλαμβάνονται την ταυτότητα ως ευρύτερη δομή που εμπεριέχει την ηθικότητα. Κοινό σημείο των παραπάνω είναι οι εξελικτικές μεταβολές που υφίσταται η έννοια του εαυτού, ο οποίος προς το τέλος της εφηβείας αυτονομείται, πραγματεύεται θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης κατά τρόπο ανεξάρτητο και βιώνει αμοιβαιότητα στις διαπροσωπικές σχέσεις (Kroger, 2004).

Σε εμπειρικό επίπεδο, τα δεδομένα της διεθνούς βιβλιογραφίας για τη διασύνδεση μεταξύ ψυχολογικής ταυτότητας και ηθικής διαμόρφωσης των εφήβων είναι μάλλον αντιφατικά, αν και οι περισσότερες έρευνες εντοπίζουν συστηματική συνάφεια (π.χ. Kroger, 2004. Rowe & Marcia, 1980. Skoe & Marcia, 1991. Stets & Carter, 2011). Ειδικότερα, οι έφηβοι που είτε έχουν διέλθει από μια διαδικασία διερεύνησης και ανακάλυψης του εαυτού, είτε εκείνοι που βρίσκονται σε φάση ενεργητικής αναζήτησης της ταυτότητας, φέρονται να διατυπώνουν ηθικές κρίσεις με βάση τα πιο εξελιγμένα ηθικά σχήματα, όπως η μετασυμβατική ηθική, και να χρησιμοποιούν το πληροφοριακό ύψος ταυτότητας (Berzonsky & Neimeyer, 1994). Επιπλέον, οι έφηβοι αυτοί τείνουν να υιοθετούν αντισυμβατικές ιδέες και να διατυπώνουν ώριμες ηθικές κρίσεις με βάση την καθολική αρχή της δικαιοσύνης (Berzonsky & Sullivan, 1992). Συγκριτικά, οι ηθικές κρίσεις των εφήβων με δοτή/πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα ή με σύγχυση ταυτότητας τείνουν να χαρακτηρίζονται από ασάθεια και ασυνέπεια.

Ηθικές κρίσεις και συμπεριφορική αυτονομία. Η αυτονομία της συμπεριφοράς αναφέρεται στην προοδευτικά αυξανόμενη τάση για ελευθερία και στην ικανότητα του εφήβου να λαμβάνει μόνος του αποφάσεις για θέματα που τον αφορούν, να θέτει στόχους και να ρυθμίζει ο ίδιος τη συμπεριφορά του (Bosma et al., 1996). Η διάσταση αυτή της αυτονομίας συνδέεται με την ηθική υπευθυνότητα,

δηλαδή τη διατύπωση εξελιγμένων ηθικών κρίσεων και την ικανότητα του εφήβου να λαμβάνει ηθικές αποφάσεις που είναι πραγματικά δικές του (Noom, Dekovic, & Meeus, 2001. Zimmer-Gembeck, 2001).

Ας σημειωθεί ότι η αυτονομία της συμπεριφοράς και οι εξελιγμένες ηθικές κρίσεις διαμορφώνονται σταδιακά ήδη από την παιδική ηλικία και σχετίζονται με την προοδευτικά αυξανόμενη ικανότητα του ατόμου να θέτει προσωπικά όρια και να λαμβάνει ανεξάρτητες αποφάσεις σε μια σειρά από προσωπικά ζητήματα (Wray-Lake, Crouter, & McHale, 2010). Το είδος αυτό της προσωπικής αυτονομίας αποτελεί, όπως υποστηρίζει ο Helwig (2006), απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ελευθερία του λόγου και την ανεξιθρησκία.

Ηθικές κρίσεις και κέντρο ελέγχου. Ως κέντρο ελέγχου νοούνται οι γενικευμένες προσδοκίες που διατηρεί το άτομο για τον έλεγχο της ενίσχυσης. Σύμφωνα με τον Rotter (1966), όταν ένα γεγονός ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της τύχης, της μοίρας, του ελέγχου των ισχυρών άλλων, ή ως απρόβλεπτο λόγω της πολυπλοκότητας των δυνάμεων που το περιβάλλουν, τότε πρόκειται για εξωπροσωπικό έλεγχο. Αντίθετα, αν το άτομο αντιλαμβάνεται ότι το γεγονός εξαρτάται από τη δική του συμπεριφορά, τότε ορίζεται ως ενδοπροσωπικός έλεγχος. Σε παλαιότερες έρευνές τους, οι Carroll, Perkowitz, Lurigio, & Weaver (1987) και οι Chiu, Dweck, Yuk-yue Tong, & Ho-ying Fu (1997) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ο εξωπροσωπικός έλεγχος έχει θετική συσχέτιση με τις προσανατολισμένες προς το καθήκον ηθικές κρίσεις, το οποίο παραπέμπει περισσότερο στη συμμόρφωση με τις επιταγές της κοινωνικής ομάδας, παρά στη μετασυμβατική ηθική.

Ηθικές κρίσεις και πεποιθήσεις περί δικαιοσύνης. Η υπόθεση περί πίστης στον δίκαιο κόσμο αναφέρεται στην ανάγκη που έχουν τα άτομα να πιστεύουν ότι ζουν σε ένα κόσμο όπου οι άνθρωποι γενικά παίρνουν ό,τι τους αξίζει και αξίζουν ό,τι παίρνουν (Lerner, 1980). Κατά την εφηβεία παρατηρείται διαφοροποίηση μεταξύ της προσωπικής και της γενικής πίστης στο δίκαιο κόσμο (Dalbert, 1999, 2009). Ειδικότερα, οι δύο παραπάνω όψεις των πεποιθήσεων περί δικαιοσύνης εμ-

φανίζονται και προοδευτικά εξασθενούν ως αποτέλεσμα της γνωστικής ωρίμασης του ατόμου. Όταν, περί το τέλος της εφηβείας, η ανάγκη για ύπαρξη σταθερότητας και τάξης αμφισβητηθεί, τότε τη θέση της πίστης στο δίκαιο κόσμο παίρνουν πιο σύνθετες ηθικές κρίσεις. Άλλωστε, η πίστη στο δίκαιο κόσμο δεν αποτελεί χαρακτηριστική εκδήλωση της ηθικής ανάπτυξης του ατόμου, αλλά έναν μηχανισμό μέσω του οποίου το άτομο διαχειρίζεται την αταξία και την ασάφεια που υπάρχει στον κόσμο (Furnham, 2003). Το γεγονός, βέβαια, ότι ο έφηβος εξακολουθεί να διατηρεί την προσωπική πίστη στο δίκαιο κόσμο ταυτόχρονα με την εμφάνιση των ανώτερων σταδίων ηθικής ανάπτυξης, αντανακλά ενδεχομένως την αδυναμία του να διαχειριστεί την αδικία (Furnham, 1998).

Η παρούσα έρευνα

Στην έρευνα αυτή μελετάται η συσχέτιση των ηθικών σχημάτων με μια σειρά από ψυχολογικούς και κοινωνιοψυχολογικούς παράγοντες, μέσα από μία εστιασμένη στα άτομα (person-centered) ή, αλλιώς, τυπολογική προσέγγιση. Δηλαδή, εξετάζονται οι σχέσεις ανάμεσα σε ομάδες εφήβων με διαφορετικό ψυχολογικό προφίλ ως προς το κυρίαρχο ηθικό σχήμα, την ψυχολογική ταυτότητα, τη συμπεριφορική αυτονομία, το κέντρο ελέγχου και την πίστη στο δίκαιο κόσμο.

Παρόλο που η εστιασμένη στα άτομα προσέγγιση έχει μακρά ιστορία εφαρμογών σε κεντρικά πεδία της ψυχολογικής έρευνας, όπως η μελέτη της προσωπικότητας (Block, 1971), η εστιασμένη στις μεταβλητές (variable-centered) προσέγγιση είναι αυτή που μάλλον υιοθετείται συχνότερα. Η πρώτη ενδιαφέρεται για τον τρόπο που διαφορετικές μεταβλητές (π.χ. γνωρίσματα) συσχετίζονται διαμορφώνοντας διακριτά μοτίβα, τα οποία χαρακτηρίζουν το συμπεριφορικό προφίλ ατόμων ή ομάδων, ενώ η δεύτερη επικεντρώνεται στο πώς μεμονωμένες μεταβλητές συσχετίζονται μεταξύ τους. Στην τυπολογική προσέγγιση χρησιμοποιούνται μάλλον «περιγραφικές» μέθοδοι, όπως η ανάλυση κατά συστάδες και η παραγοντική ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών, ενώ στην εστιασμένη στις μεταβλητές προσέγγι-

ση εφαρμόζονται «υψηλής ισχύος» τεχνικές που αποσκοπούν σε στατιστική πρόβλεψη (π.χ. ανάλυση παλινδρόμησης) ή στον έλεγχο αιτιωδών σχέσεων (π.χ. μοντέλα δομικών εξισώσεων).

Στην παρούσα μελέτη προκρίθηκε η τυπολογική προσέγγιση, καθώς τα χαρακτηριστικά της εξυπηρετούν με τον κατάλληλο τρόπο τους ερευνητικούς σκοπούς. Το ίδιο το θεωρητικό υπόβαθρο βασικών υπό μελέτη εννοιών, όπως τα ηθικά σχήματα, η ψυχολογική ταυτότητα και η συμπεριφορική αυτονομία, προβλέπει τη διαμόρφωση ομάδων με διακριτό προφίλ, το οποίο ερμηνεύεται με βάση τις θεωρητικές παραδοχές και υποστηρίζεται από προηγούμενα εμπειρικά δεδομένα. Σε μια τέτοια θεώρηση του ατόμου ως οργανωμένης ολότητας που αναπτύσσεται και λειτουργεί με εσωτερικά συνεκτικό τρόπο, κάθε επιμέρους δομή και διεργασία νοηματοδοτείται από το ρόλο που διαδραματίζει στη λειτουργία του συνόλου (Bergman & Magnusson, 1997). Όπως έχουν δείξει οι Von Eye και Bergman (2003), οι εστιασμένες στις μεταβλητές στατιστικές αναλύσεις αποτυγχάνουν να περιγράψουν επαρκώς τα άτομα που συμμετέχουν σε μια δεδομένη εμπειρική έρευνα και δεν επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών σε ενδοπροσωπικό επίπεδο. Τα παραπάνω δεν υπονοούν να υποβαθμίσουν τη χρησιμότητα των εστιασμένων στις μεταβλητές τεχνικών, αλλά επιδιώκουν να αναδείξουν την αξία κάθε προσέγγισης σε συνάρτηση με τους εκάστοτε ερευνητικούς στόχους. Εξάλλου, είναι σχετικά πρόσφατη η επίκληση για συνδυαστική ενσωμάτωση των δύο μεθόδων στη μελέτη πεδίων όπως η προσωπικότητα και η ψυχοπαθολογία (Muthén & Muthén, 2000).

Στη δική μας έρευνα, λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρητικές διατυπώσεις και την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που προηγήθηκε, υποθέσαμε ότι οι ομάδες των εφήβων που χρησιμοποιούν πιο σύνθετα σχήματα στις ηθικές τους κρίσεις θα χαρακτηρίζονται επίσης από πιο εξελιγμένο προφίλ ψυχολογικής ταυτότητας, θα λαμβάνουν με πιο αυτόνομο τρόπο αποφάσεις για θέματα που τους αφορούν, θα ασκούν ενδοπροσωπικό μάλλον (παρά εξωπροσωπικό) έλεγχο και θα τείνουν να υιοθετούν σε μικρότερο βαθμό τη γενική πίστη στο δίκαιο κόσμο. Παρά το γεγονός ότι τα προηγού-

μενα εμπειρικά δεδομένα, στα οποία βασίστηκαν οι παραπάνω αναμονές, δεν προέρχονται από τον ελληνικό χώρο, υπάρχουν ενδείξεις για τη διαπολιτισμική εγκυρότητά τους. Σε επισκόπηση 20 διαπολιτισμικών ερευνών, ο Moon (1986) συμπέρανε ότι η μετασυσμβατική ηθική σκέψη δεν επηρεάζεται από τις αξιακές διαστάσεις της συλλογικότητας και του ατομικισμού, ενώ ταυτόχρονα διαπίστωσε ότι η μετάβαση των ηθικών σχημάτων από τις ισχύουσες νόρμες στη μετασυσμβατική ηθική συντελείται ανεξάρτητα από το πολιτισμικό περιβάλλον. Από το άλλο μέρος, η νεο-κολμπεργκιανή προσέγγιση υποδεικνύει τη σημασία κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων στην ηθική ανάπτυξη, το οποίο αποτέλεσε σημείο αφετηρίας της παρούσας έρευνας και αφήνει ανοικτό πεδίο για διαφοροποίηση των ευρημάτων μας σε σχέση με τη διεθνή βιβλιογραφία.

2. Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 369 έφηβοι, μαθητές των τριών τάξεων του Λυκείου, από τους οποίους οι 155 (42%) ήταν αγόρια και οι 214 (58%) κορίτσια. Η ηλικία τους κυμάνθηκε μεταξύ 15,5-18 έτη (M.O.=16,4, T.A.=0,9). Στην Α' Λυκείου φοιτούσαν 121 (32,8%, M.O. ηλικίας=15,5 έτη) έφηβοι, στη Β' Λυκείου 131 (35,5%, M.O. ηλικίας=16,5 έτη) και στη Γ' Λυκείου 117 (31,7%, M.O. ηλικίας=17,3 έτη) έφηβοι. Ο τόπος κατοικίας των περισσότερων συμμετεχόντων (n=284, 77%) ήταν η ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, ενώ 85 (23%) ζούσαν μόνιμα σε επαρχιακές πόλεις. Οι μαθητές εντοπίστηκαν μέσω δικτύου ερευνητικών συνεργατών, με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας. Η μεγάλη πλειοψηφία (89,3%) προέρχονταν από δημόσια σχολεία, ενώ λιγότεροι (10,7%) φοιτούσαν σε ιδιωτικά, αναλογία που εμφανίζει ισχυρή οικολογική εγκυρότητα.

Ψυχομετρικά Μέσα

Οι μετρήσεις της έρευνας έγιναν με τη χορήγηση ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς. Καθώς δεν υπήρχαν πληροφορίες αναφορικά με προηγούμενη χρήση των ψυχομετρικών εργαλείων στον ελληνικό πληθυσμό, εφαρμόστηκε μια διαδικασία πολιτισμικής προσαρμογής (Hambleton, Merenda, & Srielberger, 2005), η οποία περιλάμβανε: (α) τη γλωσσική απόδοση, με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης, και επιπλέον (β) τον έλεγχο της παραγοντικής δομής, συγκριτικά με τις αρχικές κλίμακες, μέσα από επιβεβαιωτικές αναλύσεις παραγόντων με τη μέθοδο της μέγιστης πιθανοφάνειας. Συνολικά, οι τροποποιήσεις που απαιτήθηκαν αφορούσαν επιμέρους ζητήματα εκφοράς του λόγου και δεν άλλαξαν ουσιαστικά το εννοιολογικό περιεχόμενο των παραγόντων, γι' αυτό διατηρήθηκε η εκάστοτε προτεινόμενη από τους συγγραφείς ονοματολογία (βλ. Γεωργαντή, 2009, για πιο αναλυτικές πληροφορίες).

Ηθικά σχήματα. Η σύντομη έκδοση της κλίμακας Defining Issues Test (DIT-I, Rest, 1986a) περιλαμβάνει τρεις ιστορίες-ηθικά διλήμματα πάνω στις οποίες τοποθετούνται οι συμμετέχοντες. Ο δείκτης P είναι ο πιο γνωστός και ευρέως χρησιμοποιούμενος δείκτης του DIT-I. Αναφέρεται στη σχετική συχνότητα με την οποία το άτομο χρησιμοποιεί στις ηθικές του κρίσεις το σχήμα της μετασυσμβατικής ηθικής, καθώς και στη σημασία που αποδίδει στις ηθικές αξίες και αρχές όταν πρόκειται να αποφασίσει για κάποιο κοινωνικό ηθικό δίλημμα.

Όσον αφορά τον έλεγχο της παραγοντικής δομής του DIT-I, τα δεδομένα έδειξαν ικανοποιητική σύγκλιση με το αναμενόμενο μοντέλο: $\chi^2=1013,24$ ($p<0,001$), $\chi^2/df=1,83$, GFI=0,91, RMSEA=0,034⁵. Παρόλο που η βαθμολόγηση του DIT-I δεν προκύπτει από αξιολογήσεις (ratings)

5. Υπενθυμίζεται ότι οι τιμές που δηλώνουν αποδεκτή προσαρμογή στα μοντέλα δομικών εξισώσεων είναι $\chi^2/df<3$ (Kline, 2005), GFI>0,90-0,95 και RMSEA<0,07 (Hu & Bentler, 1999). Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας της τιμής χ^2 (ιδανικά, αναμένεται στατιστικώς ασήμαντη) συχνά δεν αξιολογείται λόγω αυξημένης ευαισθησίας στο μέγεθος του δείγματος.

των προτάσεων, αλλά από τη σχετική προτεραιότητα που τους αποδίδεται (ranking), κρίθηκε σκόπιμο να διερευνηθεί η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας των ηθικών σχημάτων, ως περαιτέρω ένδειξη σταθερότητας της δομής του ερωτηματολογίου. Ο έλεγχος αυτός έδειξε για το Προσωπικό Ενδιαφέρον $\alpha=0,61$, για τις Ισχύουσες Νόρμες $\alpha=0,65$ και για τη Μετασυμβατική Ηθική $\alpha=0,60$. Οι τιμές αυτές κυμαίνονται σε παρόμοια επίπεδα ή είναι υψηλότερες από εκείνες που αναφέρει ο συγγραφέας του εργαλείου.

Ψυχολογική ταυτότητα. Το ερωτηματολόγιο Ego Identity Process Questionnaire (Balistreri, Busch-Rossnagel, & Geisinger, 1995) αποτελείται από 32 προτάσεις, οι οποίες αναφέρονται σε δύο διαστάσεις της ψυχολογικής ταυτότητας: την εξερεύνηση (16 προτάσεις) και τη δέσμευση (16 προτάσεις). Οι προτάσεις αυτές καλύπτουν οκτώ ενότητες συναφείς με τη διαμόρφωση της ταυτότητας του Εγώ και συνοψίζονται σε δύο τομείς, τον ιδεολογικό και τον διαπροσωπικό. Η βαθμολόγηση γίνεται σε εξάβαθμη κλίμακα Likert (1=«διαφωνώ απόλυτα», 6=«συμφωνώ απόλυτα»). Στη συνέχεια, από τη διασταύρωση της βαθμολογίας των δύο διαστάσεων προκύπτουν οι τέσσερις τύποι ταυτότητας κατά Marcia (1966), δηλαδή η κατακτημένη ταυτότητα, το μορατόριουμ (ενεργητική διερεύνηση ταυτότητας), η δοτή/πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα και η σύγχυση ταυτότητας. Στη δική μας έρευνα, ο αρχικός έλεγχος ενός δομικού μοντέλου με δύο λανθάνουσες μεταβλητές κατέληξε σε μη ικανοποιητικό αποτέλεσμα: $\chi^2=1246,41$ ($p<0,001$), $\chi^2/df=3,86$, GFI=0,85, RMSEA=0,088. Έτσι, προχωρήσαμε σε δύο μοντέλα για καθεμιά από τις διαστάσεις της ταυτότητας, ξεχωριστά, τα οποία έδωσαν επαρκή σύγκλιση. Για τη διάσταση της Διερεύνησης: $\chi^2=105,21$ ($p<0,001$), $\chi^2/df=2,19$, GFI=0,95, RMSEA=0,057, $\alpha=0,61$, και για τη Δέσμευση: $\chi^2(81)=168,45$, $p<0,001$, $\chi^2/df=2,08$, GFI=0,94, RMSEA=0,054, $\alpha=0,77$. Ας σημειωθεί ότι αφαιρέθηκαν 5 από τις 32 προτάσεις προκειμένου να επιτευχθούν οι παραπάνω αποδεκτές τιμές.

Συμπεριφορική αυτονομία. Το ερωτηματολόγιο Perspectives on Adolescent Decision Making Questionnaire των Bosma et al. (1996) περιλαμ-

βάνει 21 θέματα της καθημερινότητας του εφήβου, από τα οποία χρησιμοποιήθηκαν τα 17 για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, με κριτήριο την εννοιολογική τους συνάφεια. Για καθένα από τα θέματα αυτά ο εφήβος καλείται να απαντήσει με «ναι» ή «όχι» αν λαμβάνει ο ίδιος την απόφαση (KR20=0,84), αν οι γονείς επιθυμούν να ελέγχουν τη συμπεριφορά του (KR20=0,61), αν υπάρχουν συγκρούσεις του εφήβου με τους γονείς γύρω από το συγκεκριμένο θέμα (KR20=0,74) και αν η συγκεκριμένη συμπεριφορά θεωρείται συνηθισμένη για την ηλικία του (KR20=0,76). Στη συνέχεια, από τη συνδυαστική συχνότητα των καταφατικών αποκρίσεων στους παραπάνω τομείς, είναι δυνατόν να προκύψουν προφίλ αυτονομίας της συμπεριφοράς του εφήβου με διακριτό ψυχολογικό περιεχόμενο. Ενδεικτικά, οι συγγραφείς προτείνουν τέσσερα προφίλ: (α) συγκρουσιακή αυτονομία, (β) συμβιβαστική αυτονομία, (γ) αποδοχή αυτονομίας, και (δ) αποδοχή γονικού ελέγχου (Bosma et al., 1996).

Κέντρο ελέγχου. Η πολυδιάστατη κλίμακα Internality, Powerful Others and Chance Scales (Levenson, 1981) αποτελείται από 24 προτάσεις, οι οποίες κατανέμονται ισάριθμα σε έναν παράγοντα ενδοπροσωπικού ελέγχου και σε δύο παράγοντες εξωπροσωπικού ελέγχου, δηλαδή τους Ισχυρούς Άλλους και την Τύχη. Η βαθμολόγηση γίνεται σε εξάβαθμη κλίμακα Likert (1=«διαφωνώ απόλυτα», 6=«συμφωνώ απόλυτα»). Από τον έλεγχο της παραγοντικής δομής υπαγορεύτηκε η αφαίρεση δύο προτάσεων. Μετά την προσαρμογή αυτή τα δεδομένα έδειξαν ικανοποιητική σύγκλιση με το θεωρητικό μοντέλο: $\chi^2=412,03$ ($p<0,001$), $\chi^2/df=2,06$, GFI=0,91, RMSEA=0,054. Αντίστοιχα ικανοποιητική ήταν η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας των παραγόντων: για τον Ενδοπροσωπικό Έλεγχο (8 προτάσεις) $\alpha=0,63$, για τον έλεγχο από τους Ισχυρούς Άλλους (7 προτάσεις) $\alpha=0,71$, και για τον έλεγχο από την Τύχη (7 προτάσεις) $\alpha=0,74$.

Πεποιθήσεις περί δικαιοσύνης. Οι κλίμακες General Belief in a Just World (Dalbert, Montada, & Schmitt, 1987), Personal Belief in a Just World (Dalbert, 1999) και Just Family Climate Scale (Dalbert, 1993) μετρούν διαφορετικές όψεις της

πίστης στο δίκαιο κόσμο και χορηγήθηκαν στους συμμετέχοντες σε ενιαία μορφή αποτελούμενη από 12 προτάσεις. Και εδώ η βαθμολόγηση γίνεται με εξαβάθμη κλίμακα Likert (1=«διαφωνώ απόλυτα», 6=«συμφωνώ απόλυτα»). Όσον αφορά τον έλεγχο της παραγοντικής δομής, τα δεδομένα έδειξαν ικανοποιητική σύγκλιση με το θεωρητικό μοντέλο μετά την αφαίρεση μίας πρότασης: $\chi^2=152,11$ ($p<0,001$), $\chi^2/df=1,86$, $GFI=0,96$, $RMSEA=0,034$. Η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας ήταν χαμηλή για τη Γενική Πίστη στο δίκαιο κόσμο (4 προτάσεις, $\alpha=0,51$), επαρκής για την Προσωπική Πίστη στο δίκαιο κόσμο (3 προτάσεις, $\alpha=0,66$) και υψηλή για την Οικογενειακή Πίστη στο δίκαιο κόσμο (4 προτάσεις, $\alpha=0,84$).

Διαδικασία

Στη συλλογή των δεδομένων συνέβαλαν 16 ερευνητικοί συνεργάτες, φοιτήτριες/ές του ΠΜΣ Σχολικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, αφού προηγουμένως ενημερώθηκαν σχετικά με τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού-στόχου, ζητήματα δεοντολογίας (διασφάλιση της ανωνυμίας και του απορρήτου, εθελοντική συμμετοχή) και διαδικαστικά θέματα. Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έγινε ατομικά, με την παρουσία του ερευνητικού βοηθού.

3. Αποτελέσματα

Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες

Οι έφηβοι που συμμετείχαν στην έρευνα τείνουν να διατυπώνουν ηθικές κρίσεις με βάση τα εσωτερικευμένα αξιολογικά κριτήρια της μετασυμβατικής ηθικής (Μ.Ο.=32,34, Τ.Α.=14,73) μάλλον, παρά με γνώμονα τον εγωκεντρισμό του προσωπικού ενδιαφέροντος (Μ.Ο.=27,70, Τ.Α.=15,34) ή, ακόμα λιγότερο, τις κοινωνικές συμβάσεις της ισχύουσας νόρμας (Μ.Ο.=13,29, Τ.Α.=10,92). Όσον αφορά την ψυχολογική ταυτότητα, οι έφηβοι του δείγματος φαίνεται να βρίσκονται πιο πολύ σε διαδικασία δέσμευσης (Μ.Ο.=4,04, Τ.Α.=0,66), παρά εξερεύνησης (Μ.Ο.=3,47, Τ.Α.=0,61). Ως προς την αυτονομία

της συμπεριφοράς, οι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι τις περισσότερες φορές λαμβάνουν οι ίδιοι αποφάσεις για τα θέματα που τους αφορούν (Μ.Ο.=15,34, Τ.Α.=2,08), καθώς και ότι η λήψη αυτόνομης απόφασης είναι αναμενόμενη για την ηλικία τους (Μ.Ο.=15,25, Τ.Α.=2,40). Αντιθέτως, ανέφεραν σχετικά χαμηλή τάση των γονέων να ασκούν έλεγχο (Μ.Ο.=7,71, Τ.Α.=2,74) και ακόμα πιο χαμηλή συχνότητα συγκρούσεων γονέων-εφήβων (Μ.Ο.=2,82, Τ.Α.=2,61). Το κέντρο ελέγχου των συμμετεχόντων έχει σαφή ενδοπροσωπικό προσανατολισμό (Μ.Ο.=4,58, Τ.Α.=0,57) και εδράζεται πολύ λιγότερο στην τύχη (Μ.Ο.=3,12, Τ.Α.=0,79) ή στους ισχυρούς άλλους (Μ.Ο.=2,87, Τ.Α.=0,77). Η βαθμολογία της πίστης στο δίκαιο κόσμο τοποθετήθηκε πάνω από το μεσαίο σημείο της κλίμακας μέτρησης, με μεγαλύτερη τη συμφωνία προς την οικογενειακή πίστη (Μ.Ο.=4,74, Τ.Α.=0,87) και, στη συνέχεια, προς την προσωπική πίστη (Μ.Ο.=4,05, Τ.Α.=0,83) και τη γενική πίστη (Μ.Ο.=4,03, Τ.Α.=0,83).

Ομάδες εφήβων με διακριτό ψυχολογικό προφίλ

Η υιοθέτηση της τυπολογικής προσέγγισης στην παρούσα έρευνα υπαγόρευσε τη συγκρότηση ομάδων εφήβων ανάλογα με το προφίλ των αποκρίσεών τους στις υπό μελέτη μεταβλητές (Crockett, Moilanen, Raffaelli, & Randall, 2006). Αυτό έγινε εφαρμόζοντας τη στατιστική τεχνική της ιεραρχικής ανάλυσης κατά συστάδες, στην προκειμένη περίπτωση με τη μέθοδο του Ward και με την τετραγωνισμένη ευκλείδεια απόσταση ως μέτρο γειννίας των συστάδων. Καθώς η κλίμακα μέτρησης διέφερε μεταξύ μετρήσεων, οι μεταβλητές μετατράπηκαν σε z-τιμές πριν από την ανάλυση. Πραγματοποιήθηκαν ξεχωριστές αναλύσεις σε δύο επιμέρους τυχαία δείγματα συμμετεχόντων, ώστε να ελεγχθεί η δυνατότητα επαναβεβαίωσης του προφίλ των αναδυόμενων συστάδων. Η επιλογή του τελικού αριθμού συστάδων έγινε κάθε φορά μετά την επισκόπηση του δενδρογράμματος και της κατανομής των συντελεστών συγχώνευσης στο συνολικό και στα επιμέρους δείγματα, λαμβάνοντας υπόψη το εν-

Πίνακας 1
Προφίλ των εφήβων (στήλες), όπως προέκυψαν από τις αναλύσεις κατά συστάδες των παραγόντων των υπό μελέτη μεταβλητών (σειρές)

Ηθικά σχήματα (DIT-I)	Προσωπικό ενδιαφέρον (n=125)	Ισχύουσες νόρμες (n=56)	Μετασυμβατική ηθική (n=187)	
Προσωπικό ενδιαφέρον	+0,94	-0,62	-0,44	
Ισχύουσες νόρμες	+0,02	+1,54	-0,48	
Μετασυμβατική ηθική	-0,93	-0,20	+0,68	
Ψυχολογική ταυτότητα (EIPQ)	Σύγχυση (n=55)	Δοτή (n=133)	Μορατόριουμ (n=145)	Κατακτημένη (n=36)
Εξερεύνηση	-0,58	-0,86	+0,92	+0,36
Δέσμευση	-0,37	+0,92	-0,87	+0,67
Συμπεριφορική αυτονομία (PADM)	Αποδοχή γον. ελέγχου (n=76)	Αποδοχή αυτονομίας (n=190)	Συγκρουσιακή εξάρτηση (n=35)	Συγκρουσιακή αυτονομία (n=66)
Απόφαση εφήβου	-0,39	+0,42	-1,82	+0,32
Γονικός έλεγχος	+0,36	-0,60	+0,86	+0,91
Συγκρούσεις με γονείς	-0,21	-0,53	+0,69	+1,40
Κοινωνική νόρμα	-0,33	+0,41	-1,88	+0,28
Κέντρο ελέγχου (IPCS)	Εξωτερικός έλεγχος (n=273)	Εσωτερικός έλεγχος (n=94)		
Ενδοπροσωπικός έλεγχος	-0,21	+0,61		
Ισχυροί άλλοι	+0,31	-0,91		
Τύχη	+0,39	-1,13		
Πεπειθήσεις δικαιοσύνης (GBJW, PBJW, JFCS)	Υψηλή ΠΔΚ (n=198)	Οικογεν. ΠΔΚ (n=106)	Χαμηλή ΠΔΚ (n=64)	
Προσωπική ΠΔΚ	+0,53	-0,31	-1,13	
Οικογενειακή ΠΔΚ	+0,43	+0,12	-1,54	
Γενική ΠΔΚ	+0,63	-1,54	-0,62	

Σημείωση. Παρουσιάζονται οι μέσες z-τιμές των παραγόντων ανά συστάδα. Συνολικό N=369.

νοιολογικό περιεχόμενο και τη θεωρητική ερμηνεία του ψυχολογικού προφίλ των ομάδων. Εξάιρεση από την παραπάνω διαδικασία αποτέλεσε η συγκρότηση τύπων ως προς την ψυχολογική ταυτότητα, καθώς εκεί εφαρμόστηκαν κριτήρια που εκπορεύονται αποκλειστικά από τη θεωρία, σύμφωνα με τις υποδείξεις των συγγραφέων. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων αυτών συνοψίζονται στον Πίνακα 1.

Όσον αφορά τις ηθικές κρίσεις, η ανάλυση συστάδων ανέδειξε τρεις ομάδες εφήβων, οι οποίες διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με το κυρίαρχο ηθικό σχήμα. Η πρώτη ομάδα (50,8%, n=187) περιλαμβάνει τους εφήβους που χρησιμοποιούν σχεδόν αποκλειστικά στις ηθικές τους κρίσεις τη μετασυμβατική ηθική. Η δεύτερη ομάδα (34%, n=125) απαρτίζεται από τους εφήβους που διατυπώνουν ηθικές κρίσεις με βάση το προσωπικό ενδιαφέρον. Η τρίτη ομάδα, που είναι η πιο ολιγοπληθής (15,2%, n=56), χαρακτηρίζεται από την έμφαση στις ισχύουσες νόρμες.

Για τη δημιουργία των τεσσάρων τύπων ψυχολογικής ταυτότητας διασταυρώθηκαν οι κατανομές συχνότητας των δύο διαστάσεων, εξερεύνησης και δέσμευσης, χρησιμοποιώντας ως κατώφλι τη διάμεσο. Έτσι, οι περισσότεροι έφηβοι εντάχθηκαν στον τύπο του μορατόριουμ (39,3%, n=145), που δηλώνει υψηλή εξερεύνηση και χαμηλή δέσμευση, είτε στη δοτή ταυτότητα (36%, n=133), που σημαίνει χαμηλή εξερεύνηση και υψηλή δέσμευση. Λιγότεροι ήταν οι έφηβοι που χαρακτηρίζονται από σύγχυση ταυτότητας (14,9%, n=55), δηλαδή είχαν χαμηλή βαθμολογία και στις δύο διαστάσεις, και ακόμα λιγότεροι οι έφηβοι με κατακτημένη ταυτότητα (9,8%, n=36), συνδυάζοντας υψηλή εξερεύνηση και υψηλή δέσμευση.

Όσον αφορά την αυτονομία της συμπεριφοράς η ανάλυση συστάδων ανέδειξε τέσσερα προφίλ εφήβων, όλα συμβατά με προηγούμενες έρευνες (βλ. Bosma et al., 1996). Η πρώτη ομάδα (51,8%, n=190), που είναι η πολυπληθέστερη, χαρακτηρίζεται από αποδοχή αυτονομίας. Η ομάδα αυτή τοποθετείται πάνω από το μέσο όρο στην αυτόνομη απόφαση του εφήβου και στην κοινωνική νόρμα και, αντίστοιχα, κάτω από το μέ-

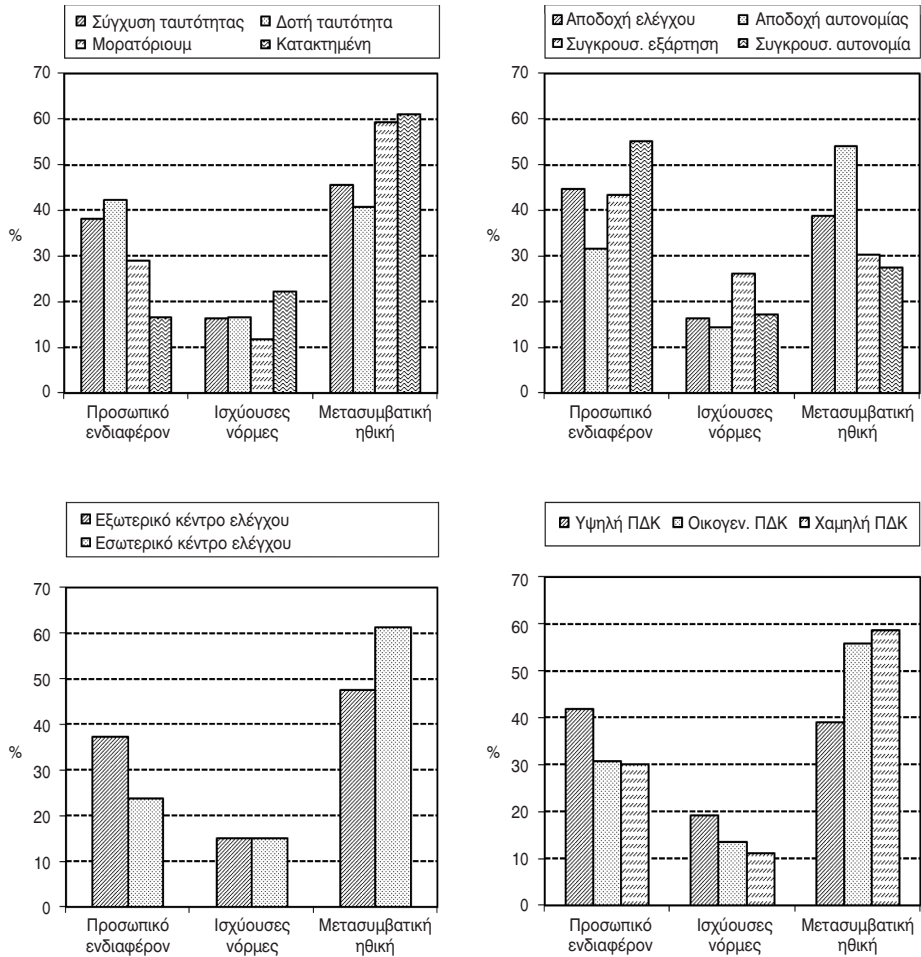
σο όρο στον έλεγχο των γονέων και στις συγκρούσεις γονέων-εφήβων. Η δεύτερη ομάδα δηλώνει εξάρτηση μέσα από την αποδοχή του γονικού ελέγχου (20,7%, n=76), καθώς το προφίλ της βρίσκεται πάνω από το μέσο όρο στον έλεγχο των γονέων και κάτω από το μέσο όρο σε όλες τις υπόλοιπες παραμέτρους της αυτονομίας. Η τρίτη ομάδα (18%, n=66) χαρακτηρίζεται από συγκρουσιακή αυτονομία, καθώς σε αυτήν η απόφαση του εφήβου συνυπάρχει με τάση για έλεγχο και συγκρούσεις με τους γονείς. Η τέταρτη ομάδα (9,5%, n=35) είναι αυτή της συγκρουσιακής εξάρτησης, καθώς οι έφηβοι εκείνοι δεν αποφασίζουν αυτόνομα, ούτε θεωρούν κάτι τέτοιο αναμενόμενο για την ηλικία τους, αλλά δέχονται ισχυρό έλεγχο από τους γονείς, με τους οποίους συγκρούονται συχνά.

Η ανάλυση αναφορικά με το κέντρο ελέγχου έδωσε δύο σαφώς διακριτές ομάδες: η πρώτη είναι αυτή του εξωτερικού ελέγχου (74,4%, n=273), με υψηλή βαθμολογία στον έλεγχο από τους ισχυρούς άλλους και την τύχη, ενώ η δεύτερη ομάδα παρουσιάζει το εντελώς αντίθετο προφίλ, με υψηλή βαθμολογία στον εσωτερικό έλεγχο (25,6%, n=94).

Οι ομάδες εφήβων ως προς τις πεποιθήσεις περί δικαιοσύνης σχημάτισαν μια εικόνα πόλωσης όπου, αφενός, καταγράφεται υψηλή βαθμολογία και στις τρεις υποκλίμακες της πίστης στο δίκαιο κόσμο (53,8%, n=198), ενώ στον αντίποδα παρατηρείται υψηλή διαφωνία (17,4%, n=64). Σε ενδιαμέσο επίπεδο φαίνεται να τοποθετούνται 106 (28,8%) έφηβοι, οι οποίοι, ενώ τείνουν γενικά να διαφωνούν με την πίστη στο δίκαιο κόσμο, έχουν βαθμολογία ελαφρώς άνω του μέσου όρου στην οικογενειακή δικαιοσύνη.

Συσχέτιση των ηθικών σχημάτων με ψυχολογικές και κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές

Καθώς τα ερευνητικά ερωτήματα αναφέρονται στη συσχέτιση των ηθικών σχημάτων με προσδιοριστικούς παράγοντες ψυχολογικού και κοινωνικοψυχολογικού περιεχομένου, πραγματοποιήθηκε έλεγχος της συνάφειας κατηγορικών δι-

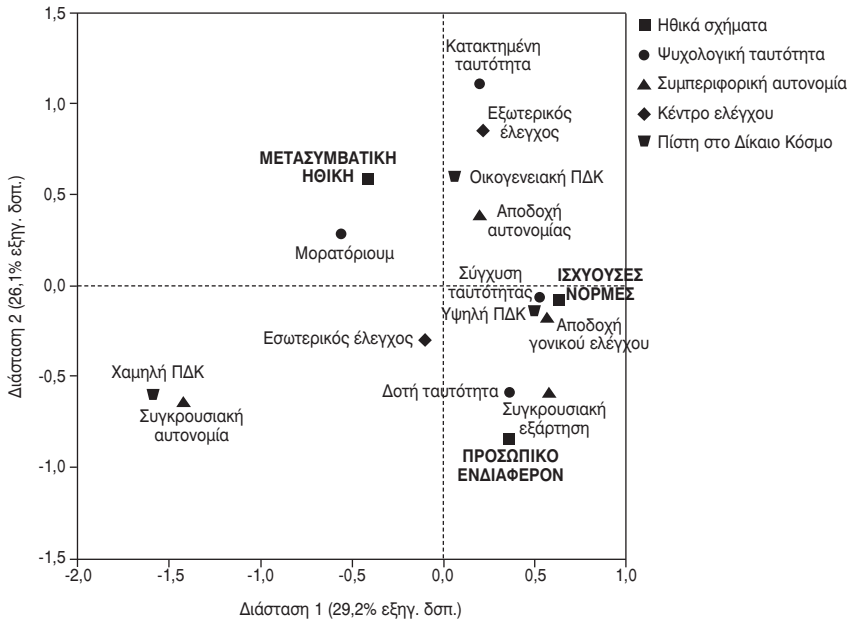
Σχήμα 1

Κατανομή (%) των ηθικών σχημάτων των εφήβων ως προς τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας (άνω αριστερά), τα προφίλ συμπεριφορικής αυτονομίας (άνω δεξιά), το κέντρο ελέγχου (κάτω αριστερά) και την πίστη στο δίκαιο κόσμο (κάτω δεξιά).

μεταβλητών με το κριτήριο χ^2 , όπου τα ηθικά σχήματα συσχετίστηκαν με καθεμιά από τις κατηγορικές μεταβλητές που συγκροτήθηκαν από τις αναλύσεις κατά συστάδες. Τα αποτελέσματα αυτά έχουν συνοπτικά ως εξής (βλ. Σχήμα 1):

Η κατανομή των τύπων ψυχολογικής ταυτότητας στις συστάδες των ηθικών σχημάτων βρέθη-

κε ότι αποκλίνει συστηματικά από τις αναμενόμενες τυχαίες συχνότητες, $\chi^2(6, n=368)=15,53, p=0,017$. Σύμφωνα με την επισκόπηση των σταθμισμένων υπολοίπων των φανίων του πίνακα, περισσότεροι έφηβοι με μορατόριουμ (59,3% έναντι 50,8% του συνολικού δείγματος) τοποθετήθηκαν στο σχήμα της μετασυμβατικής ηθικής. Αντίστοι-

Σχήμα 2

Παραγοντική ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών για τη συσχέτιση ανάμεσα στα ηθικά σχήματα, τους τύπους ψυχολογικής ταυτότητας, τα προφίλ συμπεριφορικής αυτονομίας, το κέντρο ελέγχου και την πίστη στο δίκαιο κόσμο.

χα, περισσότεροι έφηβοι με δοτή ταυτότητα (42,4% έναντι 34% του συνολικού δείγματος) εντάχθηκαν στο σχήμα του προσωπικού ενδιαφέροντος. Στο σχήμα αυτό απαντώνται λιγότεροι έφηβοι με κατακτημένη ταυτότητα (16,7% έναντι 34% για το συνολικό δείγμα), οι οποίοι απαντώνται συχνότερα στις ισχύουσες νόρμες (22,2% έναντι 15,2% στο συνολικό δείγμα) και στη μετασυμβατική ηθική (61,1% έναντι 50,8% του συνολικού δείγματος).

Στατιστικώς σημαντική βρέθηκε επίσης η συνάφεια ανάμεσα στα ηθικά σχήματα και τη συμπεριφορική αυτονομία, $\chi^2(6, n=306)=13,76, p=0,032$. Η μελέτη των σταθμισμένων υπολοίπων υποδεικνύει ότι οι έφηβοι με συγκρουσιακή αυτονομία τοποθετούνται συχνότερα στο σχήμα του προσωπικού ενδιαφέροντος, συγκριτικά με το συνολικό δείγμα (55,2% έναντι 37,6%). Αντιστοίχως,

οι έφηβοι με συγκρουσιακή εξάρτηση απαντώνται στις ισχύουσες νόρμες πιο συχνά από ό,τι θα αναμενόταν με βάση την κατανομή του γενικού δείγματος (26,1% έναντι 16,0%), ενώ το ίδιο ισχύει για τους εφήβους με αποδοχή αυτονομίας στο σχήμα της μετασυμβατικής ηθικής (54,0% έναντι 46,4% στο συνολικό δείγμα).

Η κατανομή των δύο συστάδων του κέντρου ελέγχου στα ηθικά σχήματα αποκλίνει οριακά σημαντικά από τις αναμενόμενες τυχαίες συχνότητες, $\chi^2(2, n=366)=6,38, p=0,041$. Λιγότεροι έφηβοι με εσωτερικό έλεγχο, συγκριτικά με το συνολικό δείγμα, εντάχθηκαν στο σχήμα του προσωπικού ενδιαφέροντος (23,7% έναντι 33,9%), ενώ αντίθετα οι έφηβοι της ομάδας αυτής του κέντρου ελέγχου πλειοδοτούν στο σχήμα της μετασυμβατικής ηθικής (61,3% έναντι 51,1% για το συνολικό δείγμα).

Και η συσχέτιση των συστάδων των πεπειθώνων περί δικαιοσύνης με τα ηθικά σχήματα έδωσε στατιστικώς σημαντικό αποτέλεσμα, $\chi^2(4, n=344)=11,36, p=0,023$. Τα σταθμισμένα υπόλοιπα καταδεικνύουν ότι στο σχήμα της μετασυμβατικής ηθικής εντάχθηκαν περισσότεροι έφηβοι με χαμηλή πίστη στο δίκαιο κόσμο είτε με πίστη στην οικογενειακή δικαιοσύνη (58,7% και 55,8%, αντίστοιχα, έναντι 47,7% για το συνολικό δείγμα). Στο σχήμα αυτό συναντάμε σημαντικά λιγότερους εφήβους με υψηλή πίστη στο δίκαιο κόσμο (39% έναντι 47,7% για το σύνολο του δείγματος).

Η ως άνω επεξεργασία των δεδομένων περιορίζεται στη μελέτη των ηθικών σχημάτων με μία μεταβλητή κάθε φορά. Για μια πιο διαφωτιστική ματιά στα δεδομένα μας, εφαρμόσαμε την παραγοντική ανάλυση πολλαπλών αντιστοιχιών, η οποία χρησιμοποιείται για να απεικονίσει γραφικά τις σχέσεις μεταξύ πολλαπλών κατηγορικών μεταβλητών (Greenacre, 2007). Η ταυτόχρονη προβολή σε δύο άξονες των ομάδων που συγκροτήθηκαν από τις αναλύσεις κατά συστάδες αποκάλυψε ένα ενδιαφέρον μοτίβο συσχετίσεων (βλ. Σχήμα 2).

Ο οριζόντιος άξονας, ο οποίος ερμήνευσε το 29,2% της διασποράς, διαφοροποιεί τις ομάδες κυρίως ως προς τις πεπειθήσεις περί δικαιοσύνης και τη συμπεριφορική αυτονομία του εφήβου. Στο αριστερό άκρο του άξονα αυτού τοποθετείται η ομάδα εφήβων με χαμηλή πίστη στο δίκαιο κόσμο και η ομάδα της συγκρουσιακής αυτονομίας. Στο δεξιό άκρο βρίσκονται οι ομάδες εφήβων με υψηλή πίστη στο δίκαιο κόσμο και με τάση ελέγχου της αυτονομίας ή συγκρούσεις με τους γονείς. Ο κάθετος άξονας (26,1% της εξηγούμενης διασποράς) διαφοροποιεί τις ομάδες περισσότερο με βάση τα ηθικά σχήματα, το κέντρο ελέγχου και την ψυχολογική ταυτότητα. Στο άνω άκρο του άξονα αυτού βρίσκονται οι πιο ώριμοι, από αναπτυξιακή άποψη, τύποι ηθικών σχημάτων (μετασυμβατική ηθική) και ψυχολογικής ταυτότητας (κατακτημένη ταυτότητα), καθώς και οι έφηβοι με εσωτερικό έλεγχο. Στον αντίποδα τοποθετούνται, αντίστοιχα, οι λιγότερο ώριμοι τύποι ηθικών σχημάτων (προσωπικό ενδιαφέρον) και ψυχολογικής

ταυτότητας (δοτή ταυτότητα), καθώς και οι έφηβοι με εξωτερικό κέντρο ελέγχου.

Από τη συνδυαστική ανάγνωση των δύο αξόνων προκύπτει ότι στο άνω ήμισυ του Σχήματος 2 τοποθετείται η ομάδα εφήβων που υιοθετεί τις μετασυμβατικές ηθικές κρίσεις. Όσον αφορά την ψυχολογική ταυτότητα, οι έφηβοι αυτοί είτε έχουν εξερευνηήσει τις εναλλακτικές λύσεις και έχουν δεσμευτεί προς αυτές (κατακτημένη ταυτότητα), είτε βρίσκονται σε φάση ενεργητικής αναζήτησης (μορατόριουμ). Τείνουν επίσης να χαρακτηρίζονται από εσωτερικό έλεγχο και να υιοθετούν ένα αυτόνομο προφίλ συμπεριφοράς που συμβαδίζει με αποδοχή από τους γονείς και με υψηλή αίσθηση οικογενειακής δικαιοσύνης.

Στο κάτω δεξί τεταρτημόριο του Σχήματος 2 τοποθετούνται δύο ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει τους εφήβους που διατυπώνουν ηθικές κρίσεις με άξονα τις ισχύουσες νόρμες. Η ομάδα αυτή βρίσκεται εγγύτερα στη σύγχυση ταυτότητας, τείνει να υιοθετεί σε υψηλό βαθμό την πίστη στο δίκαιο κόσμο, χαρακτηρίζεται μάλλον από περιορισμένη συμπεριφορική αυτονομία με ταυτόχρονη αποδοχή του γονικού ελέγχου, ενώ δεν φαίνεται να συνδέεται με κάποιο σταθερό προσανατολισμό ως προς το κέντρο ελέγχου.

Η ομάδα εφήβων που υιοθετεί το ηθικό σχήμα του προσωπικού ενδιαφέροντος απαντάται επίσης στο κάτω δεξί τεταρτημόριο του Σχήματος 1. Η ομάδα αυτή διαφοροποιείται από το ηθικό σχήμα της ισχύουσας νόρμας κυρίως ως προς την ψυχολογική ταυτότητα, τον τύπο συμπεριφορικής αυτονομίας, αλλά και το κέντρο ελέγχου. Οι έφηβοι αυτοί τείνουν να δεσμεύονται σε μια ταυτότητα χωρίς προηγούμενης να έχουν διερευνήσει εναλλακτικές λύσεις, η περιορισμένη αυτονομία τους συνυπάρχει με συγκρούσεις με τους γονείς, ενώ ο προσανατολισμός του ελέγχου επικεντρώνεται μάλλον στους ισχυρούς άλλους ή στην τύχη.

Τέλος, στο κάτω αριστερό τεταρτημόριο του Σχήματος 2 τοποθετείται μια ομάδα εφήβων η οποία δεν χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένο ηθικό σχήμα ή τύπο ψυχολογικής ταυτότητας. Οι κύριες αναφορές των εφήβων αυτών είναι η χαμηλή πίστη στο δίκαιο κόσμο, η συγκρουσιακή αυτονο-

μία της συμπεριφοράς και, δευτερευόντως, ο εξωτερικός έλεγχος.

4. Συζήτηση

Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαιώνουν, σε γενικές γραμμές, τη βασική υπόθεση ότι υπάρχει συστηματική διασύνδεση των ηθικών σχημάτων των εφήβων με άλλες σημαντικές μεταβλητές ψυχολογικού και κοινωνικοψυχολογικού περιεχομένου, εύρημα το οποίο συνάδει με τα συμπεράσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που προηγήθηκε.

Όσον αφορά τη ψυχολογική ταυτότητα, εντοπίστηκε συνάφεια των πιο ανώριμων τύπων με τα λιγότερο σύνθετα ηθικά σχήματα. Η «κοινή» εξελικτική πορεία που ακολουθεί η διαμόρφωση των ηθικών κρίσεων και της ψυχολογικής ταυτότητας έχει υποστηριχθεί τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε εμπειρικό επίπεδο. Οι θεωρίες των Erikson (1968) και Loevinger (1976) προσεγγίζουν την ψυχολογική ταυτότητα ως ευρεία, υπερκείμενη δομή, η οποία συμπεριλαμβάνει τις ηθικές κρίσεις. Η προσέγγιση του Kohlberg (1969) μελετά τις ηθικές κρίσεις ως διακριτό τομέα της λειτουργίας του Εγώ, ο οποίος εξελίσσεται παράλληλα με την ψυχολογική ταυτότητα, αν και δεν εμπεριέχεται σε αυτήν. Εμπειρικές έρευνες βασισμένες στο μοντέλο των τεσσάρων τύπων ταυτότητας κατά Marcia καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι έφηβοι με κατακτημένη ταυτότητα ή μορατόριουμ διατυπώνουν κρίσεις με βάση τα πιο εξελιγμένα ηθικά σχήματα, ενώ αντίθετα η ηθική λειτουργία των ατόμων με σύγχυση ταυτότητας ή δοπή/πρόωρα σχηματισμένη ταυτότητα χαρακτηρίζεται ως πιο περιορισμένη (π.χ. Côté, 1997. Rowe & Marcia, 1980. Skoe & Marcia, 1991). Ομοίως, σε παλαιότερη έρευνά τους οι Kohlberg και Gilligan (1971) συνδέουν την επίλυση της κρίσης ταυτότητας με την κατάκτηση της αφαιρετικής σκέψης και την αμφισβήτηση της συμβατικής ηθικής.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα σύμφωνα με το οποίο ο τύπος ψυχολογικής ταυτότητας του μορατόριουμ συνδέεται θετικά με τη μετασυμβατική ηθική και αρνητικά με το ηθικό σχήμα

της ισχύουσας νόρμας, ενώ ο τύπος της κατακτημένης ταυτότητας σχετίζεται θετικά και με τα δύο παραπάνω ηθικά σχήματα. Σύμφωνα με την Kroger (2004), η διαμόρφωση της ταυτότητας συνίσταται στην ισορροπία μεταξύ εαυτού και άλλων. Ωστόσο, όταν το άτομο διατυπώνει ηθικές κρίσεις με βάση το προσωπικό ενδιαφέρον και τις ισχύουσες νόρμες, η ισορροπία αυτή διαταράσσεται διότι η ηθική σκέψη δεσμεύεται είτε από το προσωπικό συμφέρον και το συμφέρον των σημαντικών άλλων, είτε από τη σημασία που αποκτούν οι έννοιες του «νόμου» και της «τάξης». Στην περίπτωση αυτή οι ηθικές κρίσεις χαρακτηρίζονται από εγωκεντρισμό και κοινωνιοκεντρική προοπτική, αντίστοιχα, χωρίς να έχει προηγηθεί ενεργητική αναζήτηση και διερεύνηση των εναλλακτικών λύσεων. Αντίθετα, η μετασυμβατική ηθική προϋποθέτει την ευέλικτη διερεύνηση των δυνατοτήτων και επιλογών που παρουσιάζονται σε θέματα ηθικής φύσης (Rest et al., 2000).

Η χρήση εσωτερικευμένων αξιολογικών κριτηρίων, χαρακτηριστική της μετασυμβατικής ηθικής, προϋποθέτει την ικανότητα του εφήβου να επιλέγει αυτόνομα τις ηθικές του αξίες και να προβαίνει σε ηθικές κρίσεις χωρίς να εξαρτάται άμεσα από τους σημαντικούς άλλους ή την ευρύτερη κοινωνική ομάδα. Η απόκτηση αυτονομίας αποτελεί έναν από τους αναπτυξιακούς στόχους της εφηβικής ηλικίας και συνίσταται, μεταξύ άλλων, στην ανεξαρτησία από τους γονείς, την ικανότητα λήψης αυτόνομων αποφάσεων και τη διαμόρφωση ενός διακριτού συστήματος αξιών με ιδεολογικό υπόβαθρο (βλ. π.χ. Bosma et al., 1996. Noom et al., 2001). Η διαπίστωση αυτή ερμηνεύει εν μέρει γιατί η αποδοχή της αυτονομίας του εφήβου συνδέεται με τη μετασυμβατική ηθική, όπως βρέθηκε στην παρούσα έρευνα. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο Steinberg (2001) όταν υποστηρίζει ότι η αυτονομία έγκειται στην ικανότητα του εφήβου να λαμβάνει ηθικές αποφάσεις που είναι πραγματικά δικές του και δεν αποτελούν προϊόν συμμόρφωσης με τους σημαντικούς άλλους ή με τις κοινωνικές συμβάσεις.

Από το άλλο μέρος, ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν ότι, αν και οι έφηβοι προοδευτικά εκδηλώνουν περισσότερη αυτονομία σε επίπεδο συ-

μπεριφοράς, οι γονείς συνεχίζουν να ασκούν σημαντική επιρροή σε τομείς όπως η ηθική (Montemayor & Hanson, 1985. Smetana & Asquith, 1994). Στη δική μας έρευνα εξάλλου διαπιστώθηκε ότι η απουσία συγκρούσεων με τους γονείς πάνω σε ζητήματα συμπεριφορικής αυτονομίας δεν έχει πάντα την ίδια σύνδεση με τα ηθικά σχήματα: η συνοδευόμενη από γονική συναίνεση αυτονομία του εφήβου σχετίζεται με τη μετασυμβατική ηθική, ενώ η συναινετική απουσία αυτονομίας συνδέεται με τη συμβατική ηθική. Η «διπλά αρνητική» εκδοχή της απουσίας αυτονομίας με ταυτόχρονη παρουσία οικογενειακών συγκρούσεων τοποθετείται εγγύτερα στο πιο ανώριμο ηθικό σχήμα του προσωπικού ενδιαφέροντος. Ίσως μια μεταβλητή που διαμεσολαβεί και ερμηνεύει το μοτίβο αυτό των συσχετίσεων είναι οι πρακτικές διαπαιδαγώγησης των γονέων. Ο Steinberg (2001) διαπιστώνει ότι το δημοκρατικό γονικό ύφος προάγει τη συμπεριφορική και τη συναισθηματική αυτονομία του εφήβου. Συμβατά είναι τα ευρήματα εμπειρικής έρευνας στην Ελλάδα (Παυλόπουλος, 2010). Αναδεικνύεται η ανάγκη μελέτης της αυτονομίας του εφήβου μέσα από ένα πολυδιάστατο μοντέλο όπου συνεκτιμώνται οι στάσεις των γονέων και οι αντιλήψεις σχετικά με το κοινωνικά επιθυμητό. Φαίνεται ότι ο ίδιος βαθμός ελέγχου της συμπεριφοράς του εφήβου από τους γονείς μπορεί να εκλάβει διαφορετικές ερμηνείες ανάλογα με τις παραπάνω μεταβλητές και, εν προκειμένω, αντιστοιχεί σε διαφορετικά ηθικά σχήματα.

Τα αποτελέσματα από τη συσχέτιση των ηθικών σχημάτων με το κέντρο ελέγχου επίσης δεν προκαλούν έκπληξη καθώς, όπως αναμενόταν, ο εσωτερικός έλεγχος συνδέθηκε με πιο ώριμες ηθικές κρίσεις. Πάντως, οι Shute, Howard & Steyaert (1984) και Skinner, Zimmer-Gembeck, & Connell (1998) υποστηρίζουν ότι η σχέση μεταξύ ηθικών σχημάτων και κέντρου ελέγχου δεν είναι ευθεία, αλλά διαμεσολαβείται ενδεχομένως από τη γνωστική ανάπτυξη, υπονοώντας ότι ο εξωπροσωπικός έλεγχος συνδέεται με τη συγκεκριμένη σκέψη και ο ενδοπροσωπικός έλεγχος με την αφαιρετική σκέψη. Αυτός μπορεί να είναι ο λόγος που ορισμένες έρευνες, όπως αυτή των Edelstein, Keller, & Schroder (1990), αποτυγχά-

νουν να εντοπίσουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές στη κοινωνικογνωστική ανάπτυξη, το κέντρο ελέγχου και τη συμπεριφορά μεταξύ ατόμων που λειτουργούν στα επίπεδα της συμβατικής και της μετασυμβατικής ηθικής. Τα δικά μας ευρήματα πάντως επιβεβαιώνουν εν μέρει τον παραπάνω συλλογισμό, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη σχέση του ενδοπροσωπικού ελέγχου με τη μετασυμβατική ηθική.

Από το άλλο μέρος, η παρατηρούμενη ασάθεια του κέντρου ελέγχου των εφήβων που διατυπώνουν ηθικές κρίσεις με βάση τις ισχύουσες νόρμες, συνδέεται πιθανόν με το γεγονός ότι για πρώτη φορά αποκτούν κοινωνιοκεντρική προοπτική, με αποτέλεσμα να εγείρονται ερωτήματα ηθικής φύσεως και να έρχονται αντιμέτωποι με περιστάσεις που αφορούν την έννοια της εξουσίας, της κοινωνικής αδικίας, της κατανομής του πλούτου και των ευκαιριών, καθώς και την έννοια της κοινωνίας ως σύστημα. Ενδέχεται, δηλαδή, οι έφηβοι αυτοί να έχουν εσωτερικό έλεγχο όταν πρόκειται για γεγονότα που αφορούν την προσωπική τους ζωή, αλλά όταν πρόκειται για ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα να θεωρούν ότι αυτά ελέγχονται από τους ισχυρούς άλλους ή την τύχη (Shute et al., 1984).

Οι έννοιες του ελέγχου και της δικαιοσύνης κατέχουν κεντρική θέση στην πεποίθηση περί δικαίου κόσμου. Το κίνητρο της δικαιοσύνης βοηθά το άτομο να προσαρμοστεί και να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ενός σύνθετου κοινωνικού περιβάλλοντος, ενώ η έννοια του ελέγχου αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο το άτομο νοηματοδοτεί τα γεγονότα (Maes, 1994). Έτσι, η πίστη στο δίκαιο κόσμο εξυπηρετεί μια προσαρμοστική λειτουργία καθώς ωθεί το άτομο να αντιμετωπίζει το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον σαν να ήταν σταθερό και σε τάξη, να θέτει μακροπρόθεσμους στόχους και να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του (Lerner, 1980). Σε ελληνική έρευνα, ο Παυλόπουλος (2010) βρήκε ότι η υψηλή προσωπική και οικογενειακή πίστη στο δίκαιο κόσμο εμφανίζει θετική συνάφεια με την αποδοχή της συμπεριφορικής αυτονομίας του εφήβου και με το δημοκρατικό ύφος των μητέρων. Αντιθέτως, οι συγκρούσεις με τους γονείς, είτε με είτε χωρίς αυτονομία, συνδέονται με χαμηλή γενική πίστη στο δίκαιο κόσμο.

Όσον αφορά τη σχέση των πεπειθησέων περί δικαιοσύνης με τα ηθικά σχήματα, οι κρίσεις που εμπíπτουν στις ισχύουσες νόρμες είναι δηλωτικές της a priori παραδοχής ότι η πιστή εφαρμογή του νόμου εξασφαλίζει την ομαλή και εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Δίνουν, δηλαδή, στον έφηβο την αίσθηση ότι ο κόσμος είναι σταθερός και διέπεται από τάξη, ενώ ταυτόχρονα περιορίζουν την απειλή από καταστάσεις κοινωνικής αδικίας, με τις οποίες ο έφηβος έρχεται αντιμέτωπος (Hafer & Bègue, 2005). Στον αντίποδα, οι έφηβοι που στις ηθικές τους κρίσεις χρησιμοποιούν τη μετασυμβατική ηθική φαίνεται να κατανοούν και να αποδέχονται την ύπαρξη αταξίας στον κόσμο, με αποτέλεσμα η γενική πίστη στη δικαιοσύνη να δίνει τη θέση της στη διατύπωση πιο σύνθετων ηθικών συλλογισμών. Άλλωστε, σύμφωνα με τους Furnham (2003) και Oppenheimer (2005), η πίστη στο δίκαιο κόσμο δεν αποτελεί εκδήλωση της ηθικής ανάπτυξης του ατόμου, αλλά έναν αμυντικό μηχανισμό μέσω του οποίου το άτομο δικαιολογεί την ύπαρξη της αδικίας και διαχειρίζεται την αταξία και την ασάφεια. Οι Dalbert (2009) και Lipkus (1991) συνδέουν την πίστη στο δίκαιο κόσμο με τη γνωστική ωρίμαση του εφήβου, υποστηρίζοντας ότι τόσο η εμφάνιση, όσο και η προοδευτική εξασθένηση της πίστης στο δίκαιο κόσμο είναι αποτέλεσμα αυτής. Τα ευρήματά μας εγγράφονται στο πλαίσιο της παραπάνω διαπίστωσης, την οποία δείχνουν να επιβεβαιώνουν.

Περιορισμοί και προτάσεις

Η έρευνα αυτή είχε ως στόχο να μελετήσει ορισμένες μόνον από τις ατομικές παραμέτρους που συνδέονται με την ηθικότητα στην εφηβεία. Δεν αποτυπώνει την ηθική λειτουργία των εφήβων στο σύνολό της, δεν εξαντλεί τους παράγοντες που υπεισέρχονται στη διαμόρφωση της ηθικής κρίσης και δεν εξετάζει πώς η ηθική σκέψη μεταφράζεται σε ηθική πράξη. Άλλωστε, η διαμόρφωση της ηθικότητας αποτελεί μια κατασκευή στην οποία συνεισφέρουν, εκτός από το ίδιο το άτομο, η οικογένεια και το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον.

Από μεθοδολογική άποψη, η δειγματοληψία

με τη μέθοδο της χιονοστιβάδας περιορίζει αναμφισβήτητα τις δυνατότητες γενίκευσης των ευρημάτων και προσκαλεί για την επαναβεβαίωσή τους σε επόμενες έρευνες. Το σχετικά μικρό ηλικιακό εύρος των εφήβων που συμμετείχαν στην έρευνα (15,5-18 ετών) είχε ενδεχομένως ως αποτέλεσμα να μην αναδειχθούν αναπτυξιακές τάσεις. Επιπλέον, ο συγχρονικός χαρακτήρας της μελέτης δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων για την πορεία κατ' εξοχήν αναπτυξιακών μεταβλητών, όπως η ηθικότητα και η ταυτότητα. Οι διαχρονικές έρευνες θα μπορούσαν να δώσουν χρήσιμες πληροφορίες για τις ποιοτικές και ποσοτικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται κατά την εξέλιξη των μεταβλητών αυτών σε επιμέρους φάσεις της εφηβικής ηλικίας, δηλαδή από την προεφηβεία ως την αναδυόμενη ενηλικίωση. Εξάλλου, η τυπολογική προσέγγιση με τη δημιουργία ομάδων εφήβων διακριτού ψυχολογικού προφίλ, την οποία υιοθετήσαμε, προσφέρεται για διαχρονικές μελέτες (Muthén & Muthén, 2000).

Στο μεθοδολογικό σχεδιασμό μελλοντικών ερευνών για την ηθικότητα στην εφηβεία θα ήταν επίσης χρήσιμο να συμπεριληφθούν διαφορετικές πηγές πληροφόρησης, όπως οι γονείς, καθώς και διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, συμπεριλαμβανομένου του κοινωνικοπολιτισμικού. Σύμφωνα με την νεο-κολμπεργκιανή προσέγγιση, ο ρόλος των πολιτισμικών ιδεολογιών στην ανθρώπινη ανάπτυξη είναι καθοριστικός. Πολιτισμικές παράμετροι, όπως η θρησκευτικότητα και οι αναπαραστάσεις περί ατομικών ή πολιτικών δικαιωμάτων, επηρεάζουν δυναμικά τη διαμόρφωση της ηθικής κρίσης (Thoma, 2006). Από το άλλο μέρος, η διαπολιτισμική έρευνα των Gielen και Markoulis (1994) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μετασυμβατική ηθική έχει αρκετά ευρύ περιεχόμενο, ώστε να απηχεί ηθικά ιδανικά που δεν χαρακτηρίζουν αποκλειστικά το λεγόμενο Δυτικό πολιτισμό. Οι ερευνητές αυτοί προτείνουν ότι καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση των ηθικών κρίσεων δεν είναι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας, αλλά οι διαφορές που παρατηρούνται στα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών ανάλογα με το επίπεδο της οικονομικής τους ανάπτυξης.

Τα προγράμματα παρέμβασης σε σχολικά πλαίσια με σκοπό την ηθική ανάπτυξη των μαθητών επικεντρώνονται στη διαμόρφωση αντιλήψεων περί δικαιοσύνης, ευημερίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Narvaez, 2006. Nucci, 2001). Συνιστά διαρκή πρόκληση η εφαρμογή των παραπάνω ιδανικών στις διαπροσωπικές σχέσεις των εφήβων, ώστε να διαμορφώσουν κριτική σκέψη απέναντι στα ηθικά και συμβατικά στοιχεία που ενυπάρχουν στα κοινωνικά ζητήματα.

Ευχαριστίες

Η μελέτη αυτή χρηματοδοτήθηκε εν μέρει από το πρόγραμμα «Καποδίστριας» του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας, του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με επιστημονικό υπεύθυνο τον πρώτο συγγραφέα.

Βιβλιογραφία

- Archibald, A. B., Graber J. A., & Brooks-Gunn, J. (2006). Pubertal processes and psychological growth in adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell Handbook of Adolescence*, (pp. 24-47). Oxford: Blackwell Publishing.
- Balistreri, E., Busch-Rossnagel, N. A., & Geisinger, K. F. (1995). Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence*, 18, 179-192.
- Bebeau, M. (2002). The Defining Issues Test and the Four Component Model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*, 31, 271-298.
- Bergman, L. R., & Magnusson, D. (1997). A person-oriented approach in research on developmental psychopathology. *Development and Psychopathology*, 9, 291-319.
- Berzonsky, M. D., & Neimeyer, G. J. (1994). Ego identity status and identity processing orientation: The moderating role of commitment. *Journal of Research in Personality*, 28, 425-435.
- Berzonksy, M. D., & Sullivan, C. (1992). Social-cognitive aspects of identity style: Need for cognition, experiential openness and introspection. *Journal of Adolescent Research*, 7, 140-155.
- Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley, CA: Bancroft Books.
- Bosma, H. A., Jackson, S. E., Zijling, D. H., Zani, B., Cicognani, E., Xerri, M. L., Honess, T. M., & Charman, L. (1996). Who has the final say? Decisions on adolescent behaviour within the family. *Journal of Adolescence*, 19, 277-291.
- Γεωργαντή, Α. (2009). *Ανάπτυξη της ηθικότητας, διαμόρφωση της ταυτότητας και ανεξαρτητοποίηση από τους γονείς κατά την εφηβεία*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας (Πρόγραμμα Ψυχολογίας), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Carpendale, J. I. M. (2000). Kohlberg and Piaget on stages and moral reasoning. *Developmental Review*, 20, 181-205.
- Carroll, J. S., Perkwowitz, W. T., Lurigio, A. J., & Weaver, F. M. (1987). Sentencing goals, causal attributions, ideology, and personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 107-118.
- Chiu, C., Dweck, C. S., Yuk-yue Tong, J., & Ho-ying Fu, J. (1997). Implicit theories and conceptions of morality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(5), 923-940.
- Clouser, K. D., & Gert, B. (1990). A critique of principlism. *The Journal of Medicine and Philosophy*, 15, 219-236.
- Colby, A., & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment: Theoretical foundations and research validations* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Côté, J. E. (1997). An empirical test of the identity capital model. *Journal of Adolescence*, 20, 421-437.
- Crockett, L., Moilanen, K., Raffaelli, M., & Randall, B. (2006). Psychological profiles and adolescent adjustment: A person-centered approach. *Development and Psychopathology*, 18, 195-214.
- Dalbert, C. (1993). *Just Family Climate Scale*. Department of Educational Psychology, Martin Luther University of Halle-Wittenberg, Germany.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the Personal Belief in a Just World Scale's validity. *Social Justice Research*, 12, 79-98.
- Dalbert, C. (2009). Belief in a just world. In M. R. Leavy & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 288-297). New York: Guilford.
- Dalbert, C., Montada, L., & Schmitt, M. (1987). Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: Validierungskorrelate zweier Skalen [The belief in a just world as a motive: Validity correlates of two

- scales]. *Psychologische Beiträge*, 29, 596-615.
- Δημητρίου, Α., & Γωνίδα, Ε. (1997). Γνωστική ανάπτυξη κατά την εφηβεία. Στο Ι. Τσιάντης (Επιμ.), *Βασική Παιδοψυχιατρική. Τόμος 2: Εφηβεία* (σελ. 145-181). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Edelstein, W., Keller, M., & Schroder, E. (1990). Child development and social structure: A longitudinal study of individual differences. In P. B. Baltes, D. L. Featherman & R. M. Lerner (Eds.), *Life-span development and behavior* (pp. 152-185). Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum Associates.
- Endicott, L., Bock, T., & Narvaez, D. (2003). Moral reasoning, intercultural development, and multicultural experiences: Relations and cognitive underpinnings. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 403-419.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton.
- Furnham, A. (1998). Measuring the beliefs in a just world. In L. Montada & M. J. Lerner (Eds.), *Responses to victimization and belief in a just world* (pp. 141-162). New York: Plenum.
- Furnham, A. (2003). Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 34, 795-817.
- Gielen, U. P., & Markoulis, D. C. (1994). Preference for principled moral reasoning: Developmental and cross-cultural perspectives. In L. L. Adler & U. P. Gielen (Eds.), *Cross-cultural topics in psychology* (pp. 73-87). Westport, CT: Greenwood.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Greenacre, M. J. (2007). *Correspondence analysis in practice* (2nd ed.). Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.
- Hafer, C. L., & Bègue, L. (2005). Experimental research on just-world theory: Problems, developments and future challenges. *Psychological Bulletin*, 131(1), 128-167.
- Hambleton, R. K., Merenda P. F., & Spielberger, C. D. (Eds.). (2005). *Adapting educational tests and psychological tests for cross-cultural assessment*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Hardy, S.A., & Carlo, G. (2005). Identity as a source of motivation. *Human Development*, 48, 232-256.
- Helvig, C. (2006). Rights, civil liberties and democracy across cultures. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 185-210). London: Laurence Erlbaum Associates.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Kegan, R. (1982). *The evolving self: Problem and process in human development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
- Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research* (pp. 347-480). New York: Rand McNally & Co.
- Kohlberg, L., & Gilligan, C. (1971). The adolescent as a philosopher: The discovery of the self in a post-conventional world. *Daedalus*, 100, 1051-1086.
- Kroger, J. (2004). *Identity in adolescence: The balance between self and other*. London: Brunner-Routledge.
- Lapsley, D. K., & Narvaez, D. (2004). A social-cognitive approach to the moral personality. In D. K. Lapsley & D. Narvaez (Eds.), *Moral development, self, and identity* (pp. 189-212). Mahwah, NJ: Laurence Erlbaum Associates.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world. A fundamental delusion*. New York: Plenum Press.
- Levenson, H. (1981). Differentiating among internality, powerful others, and chance. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct. Vol. 1: Assessment methods* (pp. 15-63). New York: Academic Press.
- Loevinger, J. (1976). *Ego development: Conceptions and theories*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Lourenço, O., & Machado, A. (1996). In defence of Piaget's theory: A reply to 10 common criticisms. *Psychological Review*, 103(1), 143-164.
- Maes, J. (1994). Blaming the victim: Belief in control or belief in justice? *Social Justice Research*, 7, 69-90.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Development*, 3, 551-558.
- McClosky, H., & Brill, A. (1983). *Dimensions of tolerance: What Americans believe about civil liberties*. New York, NY: Russell Sage.
- Montemayor, R., & Hanson, E. (1985). A naturalistic view of conflict between adolescents and their parents and siblings. *Journal of Early Adolescence*, 5, 23-30.

- Moon, Y. L. (1986). A review of cross-cultural studies on moral judgment development using the Defining Issues Test. *Behavior Science Research*, 20, 147-177.
- Moshman, D. (1998). Cognitive development beyond childhood. In D. Kuhn & R. S. Siegler (Eds.), *Handbook of child psychology. Vol. 2: Cognition, language, and perception* (pp. 947-978). New York, NY: Wiley.
- Muthén, B., & Muthén, L. (2000). Integrating person-centered and variable centered analyses: Growth mixture modeling with latent trajectory classes. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 24(6), 882-891.
- Narvaez, D. (2006). Integrative ethical education. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 703-732). London: Laurence Erlbaum Associates.
- Narvaez, D., & Bock, T. (2002). Moral schemas and tacit judgement of how the Defining Issues Test is supported by cognitive science. *Journal of Moral Education*, 31(3), 297-314.
- Narvaez, D., & Rest, J. (1995). The four components of acting morally. In W. Kurtines & J. Gewirtz (Eds.), *Moral behavior and moral development: An introduction* (pp. 385-400). New York, NY: McGraw-Hill.
- Noom, M. J., Dekovic, M., & Meeus, W. (2001). Conceptual analysis and measurement of adolescent autonomy. *Journal of Youth and Adolescence*, 30, 577-595.
- Nucci, L. (2001). *Education in the moral domain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oppenheimer, L. (2005). Justice and the belief in a just world: A developmental perspective. *Personality and Individual Differences*, 38, 1793-1803.
- Παυλόπουλος, Β. (2010). «Αυτός ο κόσμος δεν είναι δίκαιος;» Προέλευση και επιπτώσεις των πεποιθήσεων περί δικαιοσύνης. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά* (σελ. 581-615). Αθήνα: Πεδίο.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. New York, NY: Free Press.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Rest, J. (1986a). *Manual for the Defining Issues Test* (3rd ed.). Minneapolis, MN: Center for the Study of Ethical Development, University of Minnesota.
- Rest, J. (1986b). *Moral development – Advances in research and theory*. New York, NY: Praeger.
- Rest, J., Narvaez, D., Bebeau, J. M., & Thoma, J. S. (2000). A neo-Kohlbergian approach to morality research. *Journal of Moral Education*, 29(4), 381-395.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80(1) (Whole No. 609).
- Rowe, I., & Marcia, J. E. (1980). Ego identity status, formal operations, and moral development. *Journal of Youth and Adolescence*, 9, 87-99.
- Shute, G. E., Howard, M. M., & Steyaert, J. P. (1984). The relationships among cognitive development, locus of control, and gender. *Journal of Research in Personality*, 18, 335-341.
- Skinner, E. A., Zimmer-Gembeck, M. J., & Connell, J. P. (1998). Individual differences and the development of perceived control. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 254(64), 1-231.
- Skoe, E. E., & Marcia, J. E. (1991). A measure of care-based morality and its relation to ego identity. *Merrill-Palmer Quarterly*, 37, 289-304.
- Smetana, J. G., & Asquith, P. (1994). Adolescents' and parents' conceptions of parental authority and personal autonomy. *Child Development*, 65, 1147-1162.
- Smetana, J., & Turiel, E. (2006). Moral development during adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 247-268). Oxford: Blackwell Publishing.
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 1-19.
- Stets, J. E., & Carter, M. J. (2011). The moral self: Applying identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 74(2), 192-215.
- Thoma, S. J. (2006). Research on the Defining Issues Test. In M. Killen & J. Smetana (Eds.), *Handbook of moral development* (pp. 67-91). London: Laurence Erlbaum Associates.
- Von Eye, A., & Bergman, L. R. (2003). Research strategies in developmental psychopathology: Dimensional identity and the person-oriented approach. *Development and Psychopathology*, 15, 553-580.

- Walker, L. J., Pitts, R. C., Henning, K. H., & Matsuba, M. K. (1995a). Reasoning about morality and real-life and hypothetical dilemmas. *Child Development, 58*, 842-858.
- Wray-Lake, L., Crouter, A. C., & McHale, S. M. (2010). Developmental patterns in decision-making autonomy across middle childhood and adolescence: European American parents' perspectives. *Child Development, 81*, 636-651.
- Zimmer-Gembeck, M. J. (2001). Autonomy in adolescence. In J. V. Lerner & R. M. Lerner (Eds.), *Adolescence in America: An encyclopedia*. Denver, CO: ABC CLIO.

Psychological and Social-psychological Correlates of Morality in Adolescence: A Person-Centered Approach

VASSILIS PAVLOPOULOS¹, AIKATERINI GEORGANTI²

ELIAS BESEVEGIS³, NIKOLAOS GIANNITSAS⁴

ABSTRACT

The purpose of the present study was to explore the moral schemas of adolescents in relation to psychological and social-psychological factors. The theoretical background derives from the neo-Kolbergian approach, which proposes four psychological processes of moral behavior (moral sensitivity, moral motivation, moral character, moral judgment) and three operating levels of moral judgment (codes of conduct, intermediate beliefs, moral schemas). In addition, we rely on the assumption that morality, like every developmental goal, is shaped by the dynamic interplay of individual/psychological and social-psychological factors. A person-centered approach was adopted. Apart from the adolescents' moral schemas, measures also included psychological identity, behavioral autonomy, locus of control, and beliefs about justice. The sample consisted of 369 Senior High School students (58% female, 77% living in the wider Athens metropolitan area). The psychometric tools were drawn from recent international studies and were culturally adapted into Greek. The results generally confirmed the main research hypotheses. More complex moral schemas were associated with more mature psychological identity types, higher behavioral autonomy with parental consent, internal locus of control, and lower general belief in a just world.

Keywords: Adolescence, Moral schemas, Psychological identity, Behavioral autonomy, Locus of control, Just world beliefs.

1. *Address:* Department of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Panepistimiopolis, 15703 Athens, Greece. Tel.: (+30)2107277523. Fax: (+30)2107277534. E-mail: vpavlop@psych.uoa.gr
2. *Address:* Department of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Panepistimiopolis, 15703 Athens, Greece. Tel.: (+30)2107277523. Fax: (+30)2107277534. E-mail: kgeorganti@ppp.uoa.gr
3. *Address:* Department of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Panepistimiopolis, 15703 Athens, Greece. Tel.: (+30)2107277529. Fax: (+30)2107277534. E-mail: ebesev@psych.uoa.gr
4. *Address:* Department of Psychology, School of Philosophy, University of Athens, Panepistimiopolis, 15703 Athens, Greece. Tel.: (+30)2107277530. Fax: (+30)2107277534. E-mail: ngiannit@psych.uoa.gr